

การจัดการเรียนการสอนโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน : กรณีศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

วุฒิชัย คำทวี ศิลปกรรมศาสตร์ email: whutthichai.kh@ssru.ac.th

มณิศา วศินารมณี ศิลปกรรมศาสตร์ email: manissa.va@ssru.ac.th

ศากุล เมืองสาคร ศิลปกรรมศาสตร์ email: sakul.mu@ssru.ac.th

พกามาศ จิรจารุภัทร ศิลปกรรมศาสตร์ email: phakamas.ji@ssru.ac.th

รติพัทธ์ ศิริพงษ์ ศิลปกรรมศาสตร์ email: ratiphatsi@ssru.ac.th

มนัญชยา เพชรจุฑิ ศิลปกรรมศาสตร์ email: mananshaya.ph.@ssru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความ “การจัดการเรียนการสอนโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน” ฉบับนี้ ศึกษาวิธีการจัดการเรียนการสอนของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารของโครงการ การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ บุคลากรที่เกี่ยวข้อง และผู้เข้าอบรม การสังเกตการณ์การเรียนการสอน การประเมินผล การจัดการแสดง และการบริหารจัดการโครงการ นำข้อมูลมาจัดเรียงให้เป็นหมวดหมู่โดยพิจารณาความสอดคล้องตามวัตถุประสงค์ นำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ พบว่ามีผู้เข้าอบรมต่อหนึ่งรุ่น 40 คน ช่วงอายุตั้งแต่ 7 ปีจนถึงวัยเกษียณ พื้นฐานทักษะของผู้เข้าอบรมมีหลายระดับตั้งแต่ไม่มีพื้นฐานเลยจนถึงเกณฑ์ดี ด้านความต้องการของผู้เข้าอบรมปรากฏ 4 ประเด็นหลัก คือ 1.ต้องการมีทักษะพื้นฐานทางด้านนาฏศิลป์ไทย 2.เสริมสร้างทักษะเพื่อศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น 3.นำสิ่งที่ได้จากการอบรมไปต่อยอดในสายอาชีพ 4.เพื่อดูแลและเสริมสร้างสุขภาพ ด้วยเหตุนี้จึงร่วมกันหาวิธีการจัดการเรียนการสอน โดยแบ่งผู้เข้าอบรมออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ขั้นต้น ขั้นกลาง และ ขั้นสูง โดยพิจารณาจากข้อจำกัด และความต้องการของผู้อบรมซึ่งได้จากการสอบถาม และการทดสอบก่อนเข้าอบรม การอบรมใช้เวลา 3 ชั่วโมงต่อ 1 ครั้ง แบ่งเป็นในชั่วโมงแรกจะให้ผู้อบรมรวมกันทั้งหมดโดยแบ่งเป็นฝ่ายตัวพระ และ ฝ่ายตัวนาง ฝึกปฏิบัติทักษะเบื้องต้นร่วมกัน เพื่อเป็นการสร้างพื้นฐานแก่ผู้ที่ไม่มีความรู้พื้นฐาน และเสริมทักษะแก่ผู้ที่มีทักษะอยู่แล้วให้มีความเข้าใจและปฏิบัติท่ารำได้อย่างถูกต้องสวยงาม จากนั้นใน 2 ชั่วโมงหลังแบ่งผู้เข้าอบรมไปตามระดับขั้นของตนเพื่อฝึกปฏิบัติชุดการแสดงที่เหมาะสมกับทักษะของตน เมื่อสิ้นสุดโครงการมีการวัดผลสัมฤทธิ์ของการอบรมด้วยการแสดงจริงบนเวทีในฐานะศิลปินอย่างเต็มรูปแบบ โดยคัดเลือกตามความเหมาะสมของผู้อบรมกับชุดการแสดงที่ได้อบรม จากการสังเกตการณ์ของอาจารย์ผู้สอนตลอดการอบรม เพื่อการประเมินผลเป็นผ่านและได้รับวุฒิบัตรตามวัตถุประสงค์ของโครงการฯ โครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชนมีวิธีการจัดการเรียนการสอนที่เป็นระบบ ผ่านการวางแผน กระบวนการทำงาน การกำหนดเนื้อหา ตลอดจนการออกแบบกิจกรรมการเรียนการสอน ตามหลักการและวัตถุประสงค์ของโครงการฯ โดยคำนึงจากข้อจำกัดและความต้องการของผู้เข้าอบรมเป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังมีการบูรณาการกับการเรียนการสอนของหลักสูตรศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) ซึ่งเป็นการเผยแพร่องค์ความรู้ การเสริมสร้างประสบการณ์วิชาชีพแก่นักศึกษา รวมทั้งเป็นการบริการวิชาการแก่สังคมโครงการหนึ่งที่สามารถทำประโยชน์ในด้านการสืบสานศิลปวัฒนธรรมได้อีกด้วย

คำสำคัญ: การจัดการ , โครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน, การเรียน, การสอน. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

Teaching Management for “Thai Dance and Theatre for Community” Project : A Case Study of “Suan Sunandha Rajabhat University”

Whutthichai Khathawi Fine and Applied Arts Faculty, email: whutthichai.kh@ssru.ac.th

Manissa Vasinarom Fine and Applied Arts Faculty, email: manissa.va@ssru.ac.th

Sakul Muengsakorn Fine and Applied Arts Faculty, email: sakul.mu@ssru.ac.th

Phakamas Jirarupat Fine and Applied Arts Faculty, email: phakamas.ji@ssru.ac.th

Ratiphat Siripong Fine and Applied Arts Faculty, email: ratiphat.si@ssru.ac.th

Mananshaya Phetruchee Fine and Applied Arts Faculty, email: mananshaya.ph@ssru.ac.th

Abstract

This article aims to study teaching management for “Performing Arts for Community” Project by studying documents; experts’, personnel’s, and participants’ interview; observation; assessment; performance; and management information. Data is categorized objectively and presented by descriptive analysis. Study revealed that, one class consists of 40 participants ranged from 7-years old to retirement age with beginner to intermediate skill level. Participants have 4 expectations: 1. To acquire basic dancing skills, 2. To enhance dancing skills for higher education, 3. To develop dancing skills into profession, and 4. To improve health. Teaching method is developed by these expectations. First, participants’ skills are divided into 3 levels: beginner, intermediate, and advanced, considering participants’ limitations and needs obtained from inquiries and pre-training test. Training takes 3 hours per period. In the first hour, participants are divided into *Phra* (male character) and *Nang* (female character). Then they will practice together to build a foundation for those new to dancing, and to enhance skills for those already possess some skills. In the latter 2 hours, participants are grouped by skills to practice performance appropriated for their level. At the end of the project, achievement is measured by real performance as full-fledged Thai dance artists. Performers are selected based on roles’ suitability and the trained performance under instructors’ observation. Successful performance is evaluated as ‘pass’ and they receive a certificate as stated in project’s objectives. This systematic method is organized by careful planning, content design, and activities creation based on project’s principles and objectives, considering participants’ limitations and needs. It is also integrated with the curriculum of Bachelor of Fine and Applied Arts in Performing Arts (Thai Dance and Theatre) Department, which encourages knowledge’s dissemination, enhances students’ professional experience, and serves as an academic service to society which benefits the succession and preservation of art and culture.

Keywords: Project Management, Performing Art for Community, Learning, Teaching, Suan Sunandha Rajabhat University

บทนำ

นาฏศิลป์ไทยเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีต ซึ่งอยู่ในวิถีชีวิต ความเชื่อ ศาสนา พิธีกรรมต่างๆ ของคนในชาติ หลอมรวมและมีวิวัฒนาการผ่านกาลเวลาจากรุ่นสู่รุ่น พัฒนากลายเป็นแบบแผนที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นสะท้อนความเป็นชาติไทยในปัจจุบัน และมีการส่งต่อวัฒนธรรมไปยังเยาวชนจากรุ่นสู่รุ่นอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันจะเห็นได้ว่านาฏศิลป์ไทยถูกบรรจุอยู่ในหลักสูตรการศึกษาของไทยทุกระดับคือ ระดับการศึกษาภาคบังคับที่มุ่งเน้นสร้างความรู้ความเข้าใจพื้นฐานเพื่อให้เยาวชนได้เห็นถึงความสำคัญ ระดับอุดมศึกษามุ่งเน้นสร้างความรู้ความสามารถในสายวิชาชีพ และ ระดับบัณฑิตศึกษาที่มุ่งเน้นการวิจัยเพื่อการพัฒนาและต่อยอด นอกจากนี้ยังมีการศึกษาตามอัธยาศัยซึ่งเป็นไปตามความสนใจและความต้องการของแต่ละบุคคล มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาเป็นสถานศึกษาที่เห็นความสำคัญ และ มีการเรียนการสอนวิชานาฏศิลป์ไทยหรือศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับศิลปะการแสดงในทุกระดับชั้นของการศึกษา ตั้งแต่ประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในสังกัดโรงเรียนสาธิตฯ วิทยาลัยตรี-โท-เอก ในสังกัดคณะศิลปกรรมศาสตร์ และโครงการที่จัดขึ้นโดยสาขาวิชาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) ที่เปิดสอนให้ความรู้ทางด้านนาฏศิลป์ไทยแก่บุคคลทั่วไปอีกด้วย

สาขาวิชาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เป็นองค์กรทางการศึกษาหนึ่งที่มีหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนที่มุ่งผลิตบัณฑิตให้มีคุณภาพตามมาตรฐานวิชาชีพ ทั้งยังมีหน้าที่อนุรักษ์ สร้างสรรค์ ทำนุบำรุง และเผยแพร่งานนาฏศิลป์ไทยโดยผ่านการจัดโครงการต่างๆ ของสาขาวิชาฯ เพื่อเป็นการบริการวิชาการแก่สังคมและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหนึ่งในภาระงานของบุคลากรมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

โครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชนเป็นโครงการหนึ่งที่จัดขึ้นโดยสาขาวิชาศิลปะการแสดง(นาฏศิลป์ไทย) เพื่อให้การอบรมทักษะทางด้านนาฏศิลป์ไทยแก่บุคคลทั่วไปที่มีความสนใจ ไม่จำกัดอายุ เพศ พื้นฐานความรู้ ความสามารถ และ พื้นฐานทักษะที่เคยมีมาก่อน จึงทำให้โครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชนมีผู้สนใจเข้าร่วมอบรมที่หลากหลายด้วยปัจจัยพื้นฐานความต้องการ และข้อจำกัดที่ต่างกัันดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ทางโครงการฯ จำเป็นต้องมีวิธีการจัดการ เพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการและตอบสนองความต้องการของผู้เข้าร่วมอบรมได้อย่างครบถ้วนที่สุด

จากที่กล่าวมาข้างต้น ประกอบกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเศรษฐกิจ ทำให้โครงการบริการชุมชนทางด้านนาฏศิลป์ไทยหลายแห่งจำเป็นต้องปิดตัวลง แต่โครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชนของสาขาวิชาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ยังสามารถดำเนินโครงการได้อย่างต่อเนื่อง และเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของโครงการ ทำให้คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษา “การจัดการเรียนการสอนโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน” เพื่อเผยแพร่ให้เกิดประโยชน์แก่วงวิชาการทั้งด้านการจัดการเรียนการสอนและและสืบสานวัฒนธรรมของชาติไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการจัดการเรียนสอนโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน

ระเบียบวิธีวิจัย

1. การรวบรวมข้อมูล

1.1 การศึกษาเอกสาร คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องกับโครงการโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน แนวคิด หลักการ กระบวนการ และ วิธีการจัดการเรียนการสอนของศาสตร์ทางด้านนาฏศิลป์ไทย

1.2 การสัมภาษณ์ และ การสังเกตการณ์ คณะผู้วิจัยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักจาก 2 กลุ่มคือ

- กลุ่มผู้เข้าอบรม (ผู้เรียน) แบ่งเป็นผู้เข้าอบรมและผู้ปกครองในกรณีที่ผู้อบรมเป็นเด็ก
- กลุ่มอาจารย์ผู้สอน แบ่งเป็นอาจารย์ผู้สอนหลักและผู้ช่วยสอน

2. เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัย

2.1 แบบสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีประเด็นเกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนสอนโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน เช่น

- ความต้องการของผู้เข้าอบรม
- การออกแบบวิธีการจัดการเรียนการสอนของโครงการฯ

2.2 แบบสังเกตการณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีประเด็นเกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนสอนโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน เช่น

- พัฒนาการของผู้เข้าอบรม
- การเปลี่ยนแปลงของผู้เข้าอบรม
- วิธีการและกระบวนการสอนของโครงการ

2. การวิเคราะห์ข้อมูล คณะผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยมีลำดับดังนี้

2.1 การจัดระเบียบข้อมูล นำข้อมูลมาจัดเรียงให้เป็นหมวดหมู่ โดยจำแนกตามวัตถุประสงค์

2.2 การวิเคราะห์และการหาข้อสรุปของวิจัย พิจารณาความสอดคล้องและความแตกต่างกันของข้อมูลที่ได้จากการจัดระเบียบข้อมูล จัดทำข้อสรุปและตีความตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

2.3 การนำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์

บททวนวรรณกรรม

วิทยาลัยครูสวนสุนันทาเริ่มเปิดสอนวิชาเอกนาฏศิลป์ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพการศึกษาระดับสูง 2 ปี ภายใต้สังกัดคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2516 ต่อมาปี พ.ศ. 2519 กรมการฝึกหัดครูได้ขยายการศึกษาถึงระดับปริญญาตรี โดยอนุมัติให้วิทยาลัยครูสวนสุนันทาเปิดสอนวิชาเอกนาฏศิลป์ถึงระดับปริญญาตรี (หลังอนุปริญญา) จึงถือว่าวิชานาฏศิลป์ได้รับการยกฐานะเป็นวิชาเอกระดับปริญญาตรีเป็นแห่งแรกในประเทศไทย (ศากุล เมืองสาคร, 2556) จนกระทั่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก ชื่นชมและยอมรับจากสังคมภายนอก และสามารถที่จะดำรงรักษาศิลปวัฒนธรรมแขนงนี้ได้ยั่งยืนในท่ามกลางกระแสความนิยมวัฒนธรรมชาติอื่น

สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทานั้น มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน และผลิตผลงานทางด้านนาฏศิลป์ไทยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 ที่มีความสวยงามโดดเด่น และมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นที่ยอมรับในวงการนาฏศิลป์ และศิลปะการแสดงของไทย ซึ่งปัจจุบันสาขาวิชานาฏศิลป์ไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทายังคงผลิตและนำเสนอผลงานการแสดงออกสู่สังคมอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด ทำให้สาขาวิชาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาเป็นที่รู้จักกันดีทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย จนกระทั่งมีชื่อเรียกกันติดปากว่า “นาฏศิลป์สวนสุนันทา” (วุฒิชัย คำทวี, 2559) นอกจากการผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพในสายวิชาชีพตามหลักสูตรของสาขาวิชาแล้ว การรับใช้สังคมในด้านต่างๆ เช่น การจัดการแสดง และการให้ความรู้ด้านนาฏศิลป์ไทยแก่ผู้ที่สนใจ ก็ถือว่าเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่วัฒนธรรมได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งตรงกับจุดมุ่งหมายของสาขาวิชา ดังความสำคัญที่กล่าวมาสาขานาฏศิลป์ จึงจัดโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชนขึ้นเพื่อเป็นการบริการวิชาการแก่สังคม

สาขาวิชาศิลปะการแสดง(นาฏศิลป์ไทย) คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เล็งเห็นถึงความสำคัญในการศึกษาคือการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางด้านนาฏศิลป์ไทย มิได้มีเฉพาะผู้ที่สนใจในวงจำกัดเพียงในมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาเพียงเท่านั้น แต่ยังเป็นการตอบสนองความต้องการของบุคคลภายนอก สาขาวิชาฯ จึงจัดโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชนขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อบริการให้การอบรมนาฏศิลป์แก่บุคคลทั่วไป เพื่อส่งเสริมให้มีความรู้ความสามารถด้านทักษะ และ เพื่อส่งเสริมให้วิชาชีพนาฏศิลป์ไทยมีคุณภาพ ทั้งยังเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ของศาสตร์นาฏศิลป์ไทยและ อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมแขนงนี้ให้จรรโลงอยู่ในสังคมไทยสืบไป (มณีนสา วศินารมณ, 2561)

หลักการสอนนาฏศิลป์

กรมวิชาการ (2545) ได้เสนอวิธีการสอนนาฏศิลป์ไทยพอสรุปได้ว่า ผู้สอนต้องมียุทธวิธีแจ่มใส หน้าที่อย่าเข้มแข็ง มีอารมณ์ร่วม และต้องระมัดระวังอย่าให้มีช่องว่างระหว่างผู้สอนและผู้เรียน เพื่อไม่ให้ผู้เรียนเกิดอาการเบื่อหน่ายหรือไม่ชอบ ในวิชา ปลุกฝังและชี้แนะให้ผู้เรียนเห็นถึงความดี ความงาม ความไพเราะ ความมีคุณค่า ค่อยๆซึมซับเองโดยไม่บังคับ จะทำให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าและประโยชน์ของนาฏศิลป์ แนะนำให้ศึกษาค้นคว้าหาความรู้ที่เกี่ยวข้องจากแหล่งต่างในชีวิตประจำวัน เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนปรับปรุงการเรียนของตนเอง ให้คำปรึกษาเพื่อฝึกให้ผู้เรียนมีความคิดสร้างสรรค์ กล้าแสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวม

เรณู โกสินานนท์ (2548) ได้เสนอหลักการและเทคนิคการสอนนาฏศิลป์ไทยสรุปได้ว่า ให้คำนึงถึงความสามารถของผู้เรียนเป็นหลัก สอนจากสิ่งที่ยากก่อนไปหาสิ่งที่ยากกว่า อธิบายโดยละเอียดและชัดเจน อาจเลือกใช้คำศัพท์ที่เข้าใจง่ายแทรกหรือคำศัพท์อื่นแทนเพื่อง่ายต่อการจำ เปรียบเทียบให้เห็นว่าเหมือน คล้ายคลึง หรือต่างกันอย่างไร แต่ต้องไม่เสียกระบวนการทำ และต้องรักษาแบบแผนเดิมไว้

ในปัจจุบันการจัดการเรียนสอนนาฏศิลป์ไทยที่ปรากฏในหลักสูตรการศึกษานั้น มีทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ แต่โดยส่วนใหญ่หากกล่าวถึงการเรียนนาฏศิลป์ไทยมักเน้นที่ภาคปฏิบัติ ดังนั้นการรับรู้ การทำความเข้าใจ การปฏิบัติตาม จนถึงการแสดงออกมาให้เห็นได้อย่างถูกต้อง ล้วนเป็นปัจจัยที่สำคัญมากต่อผู้เรียน รูปแบบการเรียนการสอนตามแนวคิดการพัฒนาทักษะปฏิบัติของซิมพ์สัน (Instructional Model Based On Simson's Processes For Psycho Motor Skill Development) เป็นการสอนทักษะปฏิบัติ ที่เป็นไปตามลำดับขั้นตอน มุ่งช่วยพัฒนาความสามารถของผู้เรียนในด้านการปฏิบัติ การกระทำ หรือการแสดงออกต่าง ๆ ซึ่งการสอนต้องใช้หลักการ วิธีการที่แตกต่างไปจากการพัฒนาทางด้านจิตพิสัย หรือพุทธิพิสัย (ทศนา แหมมณี, 2550) การจัดการเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยนั้นจะเน้นการฝึกทักษะให้เกิดความชำนาญ ด้วยบทเรียนที่ซ้ำ ๆ ย้ำเนื้อหาการฝึกเป็นระยะเวลานานพอสมควร จนกระทั่งผู้รับการฝึกสามารถจดจำท่าทางซึ่งเป็นหลักใหญ่ ๆ ได้ จากนั้นครูผู้สอนจะถ่ายทอดกลวิธีที่จะปรุงแต่งลีลาท่าทางให้งดงามยิ่งขึ้นเป็นการเฉพาะตัวสำหรับศิษย์บางคน (ประเมษฐ์ บุญยชัย, 2544.)

ความสำคัญของการสอนแบบฝึกปฏิบัติเป็นการสอนที่ทำให้เกิดการเรียนการสอนที่สมบูรณ์ขึ้น เพราะเป็นการศึกษาที่ผสมผสานกันระหว่างภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ผู้เรียนจะได้เรียนรู้จากของจริงและลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ช่วยให้นักเรียนเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุวัตถุประสงค์ในเรื่องการนำไปใช้ ผู้สอนได้เห็นผลการสอนทันที สอนแล้วผู้เรียนสามารถปฏิบัติได้จริงหรือไม่ นอกจากนี้การสอนและการเรียนแบบฝึกปฏิบัติยังมีความสำคัญของการฝึกฝนทักษะต่างๆพร้อมๆกันไปด้วย

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า โครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน เป็นโครงการที่จัดขึ้นเพื่ออบรมนาฏศิลป์ไทยให้แก่บุคคลทั่วไปที่มีความสนใจ เป็นโครงการบริการวิชาการอย่างหนึ่งที่สาขาวิชาศิลปะการแสดง(นาฏศิลป์ไทย) จัดขึ้นเพื่อเป็นการรับใช้แก่สังคม ภายใต้การรับผิดชอบและการบริหารจัดการของสาขาวิชาฯ คณะผู้จัดงานคือคณาจารย์ประจำสาขาวิชาฯ

1. ผู้เข้าอบรม

เมื่อศึกษาจากข้อมูลการลงทะเบียนและการสังเกตการณ์จากห้องเรียนของผู้เข้าอบรมสามารถจำแนกได้ดังนี้

1.1 ข้อจำกัดของผู้เข้าอบรม

ช่วงอายุของผู้เข้าอบรมมีความหลากหลายและแตกต่างกันมาก แบ่งออกเป็น 5 กลุ่มดังนี้

1) กลุ่มประถมศึกษา เป็นเด็กที่มีช่วงอายุโดยประมาณ 7 – 12 ปี ความสามารถในการเรียนรู้และการทำความเข้าใจต่อเนื้อหาที่สอนอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ ส่วนใหญ่ไม่มีทักษะปฏิบัติพื้นฐาน การเข้าอบรมเป็นการเลือกและการตัดสินใจ

ของผู้ปกครอง เพราะเนื่องจากผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้มีช่วงอายุน้อยจึงทำให้ความสามารถและประสบการณ์ในทักษะปฏิบัติมีน้อยกว่ากลุ่มอื่นๆ มีความสนใจระยะสั้น ไม่ชอบอยู่นิ่ง ชอบอยู่เป็นกลุ่มกับเพื่อน ชอบกิจกรรมที่หลากหลาย ไม่จำเจ ซ้ำๆ หรือนั่น ย้ามากไป ดังนั้นบทเรียนที่มีความยากและระยะเวลานานๆจึงไม่เหมาะสมกับผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้นัก แต่ก็ชอบแสดงตัวตนและ ความสามารถ ชอบการแข่งขัน ทั้งนี้เพราะเด็กต้องการการยอมรับจากบุคคลรอบข้าง

2) กลุ่มมัธยมศึกษา เป็นเด็กที่มีช่วงอายุโดยประมาณ 13 – 18 ปี ความสามารถในการเรียนรู้และการทำความเข้าใจต่อเนื้อหาที่สอนมากขึ้นกว่ากลุ่มประถมศึกษา บางคนเป็นผู้เข้าอบรมที่เรียนต่อเนื่องของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชนใน กลุ่มประถมศึกษา จึงทำให้มีทักษะพื้นฐานแล้ว บางคนเป็นผู้เข้าอบรมใหม่ของโครงการที่มีทักษะพื้นฐานมาแล้วจากโรงเรียน ที่ต้นเรียนอยู่ เนื่องจากเด็กวัยนี้จะมีการพัฒนาสติปัญญาสูงขึ้น มีความคิดเป็นแบบรูปธรรม มีความสามารถในการคิด วิเคราะห์ และสังเคราะห์สิ่งต่างๆได้มากขึ้น สามารถจดจำสิ่งที่ยากๆหรือซับซ้อนได้มากขึ้น มีพัฒนาการทางด้านร่างกายที่ แข็งแรงขึ้น มีความสนใจและความอดทนต่อทักษะการเรียนรู้มีมากขึ้น

3) กลุ่มอุดมศึกษา มีช่วงอายุโดยประมาณ 19 – 22 ปี ความสามารถในการเรียนรู้และการทำความเข้าใจต่อ เนื้อหาในระดับสูงที่ค่อนข้างยากได้ดีมาก สามารถตัดสินใจเองได้ ส่วนใหญ่กลุ่มผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้ตัดสินใจเข้าอบรมเพราะมี ความสนใจและชื่นชอบในศิลปะการแสดงสายนาฏศิลป์ไทย ผู้เข้าอบรมในกลุ่มนี้มีทั้งผู้เข้าอบรมรายใหม่และต่อเนื่องของ โครงการฯ มีทักษะพื้นฐานค่อนข้างดี จึงทำให้สามารถเรียนรู้และทักษะตามแผนของโครงการฯได้เป็นอย่างดี

4) กลุ่มวัยทำงาน มีช่วงอายุโดยประมาณ 23 – 60 ปี กลุ่มผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้ถือว่าเป็นกลุ่มผู้ใหญ่ ส่วนใหญ่ กลุ่มผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้ตัดสินใจเข้าอบรมเพราะมีความสนใจและชื่นชอบในศิลปะการแสดงสายนาฏศิลป์ไทย สามารถแบ่งได้ เป็น 2 กลุ่มย่อยดังนี้

- กลุ่มที่ประกอบอาชีพครูสอนนาฏศิลป์

ผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้ มีความสามารถในการเรียนรู้และการทำความเข้าใจต่อเนื้อหาในระดับสูงที่มีความยาก ได้ดีมาก มีความรู้ ความสามารถ และ ทักษะที่ดี

- กลุ่มที่ประกอบอาชีพอื่น

ผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้ มีความสามารถในการเรียนรู้และการทำความเข้าใจต่อเนื้อหาตามแผนของโครงการฯที่ แตกต่างกันหลายระดับ มีทั้งปฏิบัติได้บ้างหรือไม่ได้บ้าง เพราะเนื่องจากพื้นฐานทักษะที่ไม่เท่ากันของแต่ละบุคคล และ ไม่ใช่ สายวิชาชีพของตน

5) กลุ่มวัยเกษียณ มีช่วงอายุโดยประมาณ 60 ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่กลุ่มผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้ เข้าอบรมเพราะมีความ สนใจและชื่นชอบในศิลปะการแสดงสายนาฏศิลป์ไทย มีทั้งผู้เข้าอบรมรายใหม่และต่อเนื่องของโครงการฯจากกลุ่มวัยทำงาน มี การเปลี่ยนแปลงทุกระบบของร่างกายในลักษณะเสื่อมถอย กล้ามเนื้อหย่อนสมรรถภาพ เคลื่อนไหวร่างกายช้าลง การทรงตัว ไม่ดี การได้ยินเสื่อมลง รวมถึงระดับฮอร์โมนในร่างกาย อาจกล่าวได้ว่ามีความเข้าใจต่อเนื้อหาแต่อาจปฏิบัติตามได้หรือไม่ได้ใน เกณฑ์ดีทั้งหมด ขึ้นอยู่กับสภาพร่างกายของแต่ละบุคคล

1.2 ความต้องการของผู้เข้าอบรม

นอกจากช่วงวัยของผู้เข้าอบรมที่มีหลายช่วงวัยดังที่กล่าวมาแล้ว ความต้องการของผู้เข้าอบรมยังมีความ แตกต่างกันไป สามารถจำแนกตามช่วงวัยได้ดังนี้

1) กลุ่มประถมศึกษา เนื่องจากกลุ่มนี้เป็นเด็ก การตัดสินใจเลือกเข้ารับการอบรมกับโครงการนาฏศิลป์เพื่อ ชุมชน จึงเป็นหน้าที่ของผู้ปกครอง ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ปกครองมีความต้องการที่จะให้ลูกของตนเองมีทักษะพื้นฐานทางด้านนาฏศิลป์ ไทยที่ดี เพื่อพัฒนาให้เป็นความสามารถพิเศษที่ต่างจากเด็กคนอื่นๆและใช้ในการสอบแข่งขันเข้าศึกษาต่อในระดับมัธยม ในกลุ่มความสามารถพิเศษด้านนาฏศิลป์ไทย เพื่อพัฒนาบุคลิกภาพและสมรรถนะความแข็งแรงของร่างกาย เพื่อฝึกการอยู่ ร่วมกับผู้อื่นในสังคม และฝึกสมาธิ จากที่กล่าวมานั้นพอสรุปได้ว่า ผู้ปกครองของผู้เข้าอบรมในกลุ่มนี้เลือกใช้นาฏศิลป์ไทยเป็น

เครื่องมือในการพัฒนาทักษะการเจริญเติบโตให้แก่ลูกของตน ทั้งทางด้านร่างกาย สมอ และ จิตใจ (ธารีพร สังขมรรทร. 2564. สัมภาษณ์)

2) กลุ่มมัธยมศึกษา การตัดสินใจเลือกเข้ารับการอบรมกับโครงการฯ ส่วนใหญ่เป็นการตัดสินใจจากการเห็นชอบตรงกันของทั้งผู้ปกครองและผู้เข้าอบรม สำหรับความต้องการของกลุ่มนี้ไม่ต่างกันมากนักกับกลุ่มประถมศึกษา แต่มีผู้เข้าอบรมบางส่วนที่ต้องการฝึกทักษะที่มีความยากมากขึ้น เป็นพัฒนาตัวเองในทุกด้าน เพื่อเตรียมความพร้อมในการเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาในสาขาวิชานาฏศิลป์ไทย (สมศักดิ์ บัวรอด. 2564. สัมภาษณ์)

3) กลุ่มอุดมศึกษา สำหรับกลุ่มนี้สามารถแบ่งย่อยออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ

- กลุ่มที่ศึกษาสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์

ผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้ มีความต้องการที่จะพัฒนาตัวเองให้มีทักษะที่สูงขึ้น ต้องการศึกษาค้นคว้าหาความรู้จากสถานที่ หรือผู้มีความรู้ในสายวิชาชีพที่หลากหลาย ต้องการองค์ความรู้เพิ่มเติมจากนอกห้องเรียนในเวลาเรียนปกติ เพื่อเติมเต็มในสิ่งที่ขาดหายไปให้กับตนเอง

- กลุ่มที่ไม่ได้ศึกษาสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์

ผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้ มีเพียงความชื่นชอบในศิลปะแขนงนี้ จึงใช้นาฏศิลป์ไทยเป็นงานอดิเรก ต้องการที่จะใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์

4) กลุ่มวัยทำงาน สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มย่อยดังนี้

- กลุ่มที่ประกอบอาชีพครูสอนนาฏศิลป์

ผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้ ต้องการพัฒนาด้านตัวเองเพื่อให้เกิดความถูกต้องและแม่นยำของทักษะปฏิบัติ มีความรู้ความเข้าใจทั้งด้านทฤษฎีและทักษะปฏิบัติมาแล้วพอสมควร “ต้องการองค์ความรู้ใหม่ๆ หรือชุดการแสดงใหม่ๆ จากโครงการฯ เพื่อนำไปต่อยอดในสายวิชาชีพของตนเอง” (ชญานิ พึ่งแย้ม, ขวนพิศ ภัตติชาติ, ธัญภัค ดีสวน. 2564. สัมภาษณ์)

- กลุ่มที่ประกอบอาชีพอื่น

ผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้ ผู้เข้าอบรมกลุ่มนี้ มีเพียงความชื่นชอบในศิลปะแขนงนี้ จึงใช้นาฏศิลป์ไทยเป็นงานอดิเรก ต้องการที่จะใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และเป็นการออกกำลังกายเพื่อสุขภาพที่ดี

5) กลุ่มวัยเกษียณ ทั้งผู้เข้าอบรมรายใหม่และผู้เข้าอบรมต่อเนื่องของโครงการฯ ความต้องการของกลุ่มนี้เพื่อเป็นงานอดิเรกในเวลาว่าง เพื่อเป็นการออกกำลังกาย และเพื่อพบปะเพื่อนในวัยเดียวกันที่มีความสนใจในเรื่องเดียวกัน (ชไมพร โกมารกุล, โศทรีย์ ทักษะสุต. 2564. สัมภาษณ์)

ตารางที่ 1 ตารางสรุปข้อจำกัดและความต้องการของผู้เข้าอบรม

ลำดับ	ข้อจำกัดของผู้เข้าอบรม	ความต้องการของผู้เข้าอบรม
1	กลุ่มประถมศึกษา ช่วงอายุโดยประมาณ 7 – 12 ปี - ความสามารถในการเรียนรู้และการทำความเข้าใจต่อเนื้อหาที่สอนอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ - ความสามารถและประสบการณ์ในทักษะปฏิบัติมีน้อย	- มีทักษะพื้นฐานทางด้านนาฏศิลป์ไทยที่ดี - พัฒนาให้เป็นความสามารถพิเศษ - ใช้ในการสอบแข่งขันเข้าศึกษาต่อในระดับมัธยม
2	กลุ่มมัธยมศึกษา ช่วงอายุโดยประมาณ 13 – 18 ปี - ความสามารถในการเรียนรู้และการทำความเข้าใจต่อเนื้อหาที่สอนมากกว่ากลุ่มประถมศึกษา - มีทักษะพื้นฐานแล้วบ้าง	- ฝึกทักษะที่มีความยากมากขึ้น - เตรียมความพร้อมเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาในสาขาวิชานาฏศิลป์ไทย

ลำดับ	ข้อจำกัดของผู้เข้าอบรม	ความต้องการของผู้เข้าอบรม
3	กลุ่มอุดมศึกษา ช่วงอายุโดยประมาณ 19 – 22 ปี - ความสามารถในการเรียนรู้และการทำความเข้าใจต่อเนื้อหาในระดับสูงที่ค่อนข้างยากได้ดีมาก	
	3.1 กลุ่มที่ศึกษาสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์	- พัฒนาตัวเองให้มีทักษะที่สูงขึ้น - ศึกษาหาความรู้จากสถานที่หรือผู้มีความรู้ในสายวิชาชีพที่หลากหลาย
	3.2 กลุ่มที่ไม่ได้ศึกษาสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์	- เป็นงานอดิเรก ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์
4	กลุ่มวัยทำงาน ช่วงอายุโดยประมาณ 23 – 60 ปี 4.1 กลุ่มที่ประกอบอาชีพครูสอนนาฏศิลป์	- พัฒนาตนเองเพื่อให้เกิดความถูกต้องและแม่นยำของทักษะปฏิบัติ - ต่อยอดในสายวิชาชีพของตนเอง
	4.2 กลุ่มที่ประกอบอาชีพอื่น	- เป็นงานอดิเรก และเป็นการออกกำลังกายเพื่อสุขภาพที่ดี
5	กลุ่มวัยเกษียณ ช่วงอายุโดยประมาณ 60 ปีขึ้นไป - การเปลี่ยนแปลงทุกระบบของร่างกายในลักษณะเสื่อมถอย - มีความเข้าใจต่อเนื้อหาแต่อาจปฏิบัติตามได้หรือไม่ได้ในเกณฑ์ดีทั้งหมด	- เป็นงานอดิเรก - เพื่อเป็นการออกกำลังกาย - เพื่อพบปะเพื่อนในวัยเดียวกันที่มีความสนใจในเรื่องเดียวกัน

จากที่กล่าวมาข้างต้น และ จากตารางสรุป จะเห็นว่าความต้องการของผู้เข้าอบรมของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชนนั้นมีความหลากหลายและแตกต่างกัน คณะผู้วิจัยจึงสรุปประเด็นความต้องการของผู้เข้าอบรมได้ 4 ประเด็นหลักคือ 1. ต้องการมีทักษะพื้นฐานทางด้านนาฏศิลป์ไทย 2. เสริมสร้างทักษะเพื่อการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น 3. นำสิ่งที่ได้จากการอบรมไปต่อยอดในสายวิชาชีพ และ 4. เพื่อดูแลและเสริมสร้างสุขภาพ

2. การจัดการเรียนการสอน

2.1 การวางแผน

คณะผู้จัดโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน (อาจารย์ประจำสาขาวิชา) ได้มีการประชุมวางแผนกำหนดทิศทางการจัดโครงการ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้เกิดขึ้นในอนาคต เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้เข้าอบรมให้ครบถ้วนและมีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยกำหนดให้เป็นโครงการอบรมระยะยาวที่จัดขึ้นเพื่อเป็นการบริการวิชาการแก่สังคมไม่หวังผลกำไร จัดการอบรมในทุกๆวันเสาร์ เวลา 9.00 น. – 12.00 น. ยกเว้นวันที่ตรงกับวันหยุดราชการ หรือวันหยุดยาวติดต่อกัน อาจารย์ผู้สอนคืออาจารย์ประจำสาขาวิชาปัจจุบันและอาจารย์ที่เกษียณอายุราชการแล้ว มีผู้ช่วยสอนคือนักศึกษาของสาขาวิชา โดยการจัดเวรรับผิดชอบสลับกันอย่างเป็นระบบ แบ่งการอบรมเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงเรียนรวม เป็นการสร้างพื้นฐานให้เกิดความแม่นยำในทักษะนาฏศิลป์ไทย แบ่งออกเป็นการฝึกปฏิบัติทักษะพื้นฐานตัวพระ และตัวนาง โดยอาจารย์ผู้สอนและผู้ช่วยสอนทั้งหมดเป็นผู้ควบคุม ช่วงเรียนแยก เป็นการฝึกทักษะเฉพาะที่เหมาะสมกับผู้เข้าอบรม แบ่งออกเป็นขั้นต้น ขั้นกลาง และ ขั้นสูง กำหนดให้มีอาจารย์ประจำระดับชั้น 2 ท่าน และผู้ช่วยสอน 1-2 คน ใน 1 รุ่นของการอบรมใช้เวลาทั้งหมดประมาณ 40 ครั้ง (ประมาณ 1 ปี) ให้ผู้เข้าอบรมสะสมชั่วโมงเรียนไม่น้อยกว่า 90 ชั่วโมง จึงมีผลการประเมินเป็นผ่านและได้รับวุฒิปัตร์เพื่อเป็นหลักฐานผ่านการอบรมของโครงการฯ

2.2 วิธีการจัดการ

โครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน มีวิธีการจัดการอย่างมีระบบ จากการสังเกตการณ์ของคณะผู้วิจัยและในฐานะผู้สอนของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน สามารถแบ่งวิธีการจัดการออกได้เป็น 2 ขั้นตอน คือ

2.2.1 ขั้นตอนก่อนการอบรม

อาจารย์ผู้รับผิดชอบฝ่ายการรับลงทะเบียนจะสอบถามข้อมูลและข้อจำกัดต่างๆของผู้เข้าอบรม ได้แก่ อายุ เพศ พื้นฐานความรู้ ความสามารถ พื้นฐานทักษะที่เคยมีมาก่อน ความต้องการ เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ ของผู้เข้าอบรม เพื่อประกอบการจัดสรรระดับชั้นให้กับผู้เข้าร่วมอบรมให้ถูกต้อง และเป็นฐานข้อมูลเพื่อใช้ในการวางแผนการอบรม รวมถึงการเลือกแบบฝึกให้เหมาะสมกับระดับชั้นและตรงตามความต้องการของผู้เข้าอบรม หากผู้เข้าร่วมอบรมเป็นเด็กที่ยังไม่สามารถตอบคำถามได้หรือไม่สามารถตัดสินใจได้เอง อาจารย์ผู้รับผิดชอบฝ่ายการรับลงทะเบียนจะสอบถามกับผู้ปกครอง นอกจากนี้ยังเปิดโอกาสให้เด็กได้ทดลองเข้าเรียนก่อนแบบไม่มีผู้ปกครองอยู่ด้วย และสังเกตพฤติกรรมเบื้องต้นของเด็ก เพื่อเป็นข้อมูลแจ้งแก่ผู้ปกครองประกอบตัดสินใจ

2.2.2 ขั้นตอนการอบรม

ในการอบรมแต่ละครั้งใช้เวลาในการอบรม 3 ชั่วโมง แบ่งออกเป็น 2 ช่วงดังนี้

1) ช่วงเรียนรวม ใช้เวลาช่วงต้นของการอบรมประมาณ 1 ชั่วโมง แบ่งผู้เข้าอบรมเป็นฝ่ายตัวพระ และตัวนาง ด้วยหลักการแบ่งฝ่ายตัวละครของนาฏศิลป์ไทย หรือ ตามพื้นฐานทักษะที่ผู้เข้าอบรมมีมาก่อนหน้า จากนั้น เริ่มการฝึกนาฏยศัพท์ต่างๆที่ใช้ในการปฏิบัติท่ารำ ฝึกการใช้อวัยวะต่างๆของร่างกายให้ถูกต้องตามตำแหน่งและวิธีการ เช่น มือวง มือจีบ กระดกเท้า ขยับเท้า เป็นต้น ต่อด้วยการฝึกทักษะปฏิบัติ เพลงช้า-เพลงเร็วแบบตัว เพลงแม่บทเล็ก เพลงเชิด และเพลงเสมอไทย พร้อมกันตามฝ่ายของตน ในทุกๆครั้งของการอบรม โดยให้ผู้เข้าอบรมผลัดเปลี่ยนกันขึ้นปฏิบัติท่ารำและตามกัน มีอาจารย์ผู้สอนเป็นผู้ควบคุมความถูกต้องและแก้ไขข้อผิดพลาดของท่ารำตามจังหวะเพลงอย่างใกล้ชิด เพื่อเป็นการสร้างพื้นฐานให้เกิดความคุ้นชิน ในผู้เข้าอบรมที่ไม่มีพื้นฐานหรือพื้นฐานน้อย ทั้งยังเป็นการเสริมความแข็งแรง ความมั่นใจ และความถูกต้องในทักษะนาฏศิลป์ไทยตามแบบแผนที่ควรเป็น เมื่อฝึกปฏิบัติเสร็จสิ้นในตอนท้ายของช่วงเรียนรวมนี้ ระหว่างที่ผู้เข้าอบรมพัก จะมีการพูดคุยและถามตอบเกี่ยวกับเกร็ดความรู้ต่างๆทางด้านนาฏศิลป์ไทย ประชาสัมพันธ์งานด้านศิลปะการแสดงทั้งในและต่างสถาบัน เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้เข้าอบรมในการหาความรู้เพิ่มเติม

2) ช่วงเรียนแยก เป็นช่วงหลังของการอบรมใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง จะทำการแบ่งผู้เข้าอบรมไปตามระดับชั้นของตนเพื่อฝึกปฏิบัติชุดการแสดงที่เหมาะสมกับทักษะของผู้เข้าอบรม ในทุกครั้งของช่วงเรียนแยก แต่ละระดับชั้นจะมีการทบทวนแบบฝึกเดิม เพื่อทดสอบความจำและความเข้าใจในเนื้อหาที่ได้อบรมไป พร้อมทั้งแก้ไขข้อบกพร่อง ช่วงเรียนแยกแบ่งออกเป็น 3 ระดับชั้นดังนี้

- ขั้นต้น

ผู้เข้าอบรมในระดับชั้นนี้ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มประถมศึกษา การอบรมเน้นการสร้างพื้นฐานทักษะที่ดี ฝึกนาฏยศัพท์เบื้องต้น ใช้แบบฝึกชุดการแสดงที่มีกระบวนท่ารำง่ายๆ รายละเอียดน้อย ไม่ซับซ้อน เช่น รำวงมาตรฐาน เพลงปลุกใจ ระบายเบ็ดเตล็ดสำหรับเด็ก เป็นต้น เพื่อให้ง่ายต่อการจดจำ และไม่สร้างความเบื่อหน่ายให้ผู้เรียน (ชนิษฐา ฉายสำราญ. 2564. สัมภาษณ์) และจากการสังเกตการณ์ พบว่า อาจารย์ผู้สอนประจำระดับชั้นมีวิธีการสอนที่น่าสนใจ คือ อาจารย์จะหมั่นสังเกตผู้เข้าอบรมตลอดเวลา หากผู้เข้าอบรมมีอาการเหนื่อยหรือเบื่อหน่ายก็จะเปลี่ยนกิจกรรมการสอนทันที เช่น ระหว่างที่ทำการฝึกปฏิบัติท่ารำแล้วผู้เรียนมีอาการเหนื่อย จะเปลี่ยนเป็นการฝึกร้องเพลงประกอบชุดการแสดงแทน แล้วจึงสลับกลับมาฝึกปฏิบัติท่ารำอีกครั้ง หรือ ในขณะที่ฝึกปฏิบัติท่ารำท่าใหม่แล้วผู้เข้าอบรมปฏิบัติตามไม่ได้ อาจารย์ผู้สอนมีการเปลี่ยนท่ารำใหม่ทันที ด้วยการปรับ ลด ทอน ท่ารำให้มีความง่ายหรือไม่ซับซ้อนแต่คงความถูกต้องตามความหมายของกระบวนท่าเดิมไว้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังสอดแทรกเกมการละเล่นระหว่างกิจกรรมการสอนสลับเป็นช่วงๆอีกด้วย เพื่อคลายความตึงเครียดให้กับผู้เข้าอบรม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอาจารย์ผู้สอนมีความเอาใจใส่ผู้เข้าอบรมเป็นอย่างมาก มีการวางแผนการสอนและสรรหากิจกรรม

เสริม ดึงความสนใจของผู้เข้าอบรมให้เกิดความร่วมมือในการอบรม เพื่อได้รับความรู้และพัฒนาศักยภาพให้ได้มากที่สุดตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

- ชั้นกลาง

ผู้เข้าอบรมในระดับชั้นนี้ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มมัธยมศึกษา กลุ่มอุดมศึกษา และกลุ่มวัยทำงาน การอบรมเน้นการเสริมสร้างทักษะของผู้เข้าอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจให้มากขึ้น ชุดการแสดงที่ใช้เป็นแบบฝึกปฏิบัติเป็นชุดการที่มีความยากในระดับปานกลางจนถึงค่อนข้างยาก เช่น ระบายมาตรฐาน ระบายเบ็ดเตล็ด ไร่เดี่ยว ไร่คู่ เป็นต้น เนื้อหาในการอบรมค่อนข้างเข้มข้น มีประเด็นเนื้อหาในเชิงประวัติความเป็นมา สอดแทรกหลักการและทฤษฎี อธิบายความถูกต้องตามแบบแผนของนาฏศิลป์ไทย จากการสัมภาษณ์อาจารย์ประจำระดับชั้นพบว่า “การสอนของระดับชั้นนี้ ต้องมีความละเอียดสามารถอธิบายให้เห็นถึงสิ่งที่ไม่ถูกต้อง และแก้ไขให้ผู้เข้าอบรมปฏิบัติอย่างถูกต้องได้ จากนั้นให้ผู้เข้าอบรมปฏิบัติซ้ำหลายๆ รอบเพื่อให้จำเนื้อหาได้ หากติอยู่แล้วต้องเพิ่มเติมให้ดียิ่งขึ้นอีกได้ด้วย ขณะอบรมจะมีการถาม-ตอบระหว่างผู้เข้าอบรมกับอาจารย์ผู้สอน ในข้อเท็จจริงหรือเกร็ดความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์ไทย” (ศิริกุล วรรณบุตร, ธารีพร สังขมรรพ, 2564. สัมภาษณ์) ซึ่งหมายความว่าผู้เข้าอบรมของโครงการฯ ที่อยู่ในระดับชั้นนี้ โดยส่วนใหญ่อาจกล่าวรวมได้ว่ามีความต้องการจะพัฒนาทักษะปฏิบัติให้มีความเชี่ยวชาญมากขึ้นจากเดิม แสดงให้เห็นว่าในการสอนจำเป็นต้องมีการเตรียมความพร้อมในการสอนอยู่เสมอ

- ชั้นสูง

ผู้เข้าอบรมในระดับชั้นนี้ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มอุดมศึกษา กลุ่มวัยทำงาน และกลุ่มวัยเกษียณ การอบรมเน้นการเสริมสร้างทักษะของผู้เข้าอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจให้มากขึ้น ชุดการแสดงที่ใช้เป็นแบบฝึกปฏิบัติเป็นชุดการแสดงที่ค่อนข้างยาก เช่น ไร่เดี่ยว ไร่คู่ ไร่หรือระบำที่ตัดตอนจากละคร ไร่หน้าพาทย์ขั้นต้น เป็นต้น จากการสังเกตการณ์ของคณะผู้วิจัยพบว่า มีการบรรยายเนื้อหาในเชิงประวัติ หลักการและทฤษฎี รวมถึงวิธีการในการฝึกปฏิบัติ ที่ละเอียดชัดเจนไม่ต่างกันวิธีการสอนของชั้นกลาง แตกต่างกันที่การเน้นย้ำในทักษะปฏิบัติ ซึ่ง นางเยาว์ อารุงพงษ์วัฒนา อาจารย์ประจำระดับชั้นสูง ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ผู้เข้าอบรมในระดับชั้นนี้ กว่าครึ่งที่อยู่ในวัยเกษียณ ส่วนใหญ่เป็นผู้เข้าอบรมของโครงการฯ ต่อเนื่องมานานหลายปีแล้ว บ้างประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์ไทย บ้างก็ประกอบอาชีพอื่น แต่ล้วนมีความชื่นชอบนาฏศิลป์ไทยเหมือนกัน เนื่องจากข้อจำกัดข้ออายุและสมรรถนะของร่างกายไม่เหมือนวัยอื่น ทำให้การฝึกปฏิบัติบางท่าทำได้ไม่สมบูรณ์นัก จึงไม่ควรเน้นย้ำกับกลุ่มนี้จนเกินไป แต่ต้องคงเนื้อหาการสอนโดยละเอียดไว้ ทั้งประวัติความเป็นมา เกร็ดความรู้ต่างๆ และวิธีปฏิบัติท่าอย่างถูก เพราะยังมีผู้เข้าอบรมอีกส่วนหนึ่งที่มีความพร้อมในการอบรม” (นางเยาว์ อารุงพงษ์วัฒนา, 2564. สัมภาษณ์) จากที่กล่าวมาแม้จะเห็นได้ถึงข้อจำกัดของผู้เข้าอบรมมีความพร้อมทางด้านกายที่ต่างกัน ทำให้การฝึกทักษะปฏิบัติไม่อยู่ในทิศทางเดียวกันที่ควรจะเป็น แต่อาจารย์ผู้สอนมีวิธีการในการแก้ไขปัญหานั้นได้เป็นอย่างดี จึงทำให้ผู้เรียนไม่เกิดความรู้สึกละเลิงล่าช้า

2.3 การประเมินผลสัมฤทธิ์

ในการอบรม 1 รุ่น ทางคณะผู้จัดโครงการฯ ได้กำหนดให้ผู้เข้าอบรมใช้วิธีการสะสมเวลาในการอบรมไม่น้อยกว่า 90 ชั่วโมง จึงจะถือว่าผ่านการอบรม และได้รับวุฒิบัตรจากทางโครงการฯ แต่ละระดับชั้นจะได้รับการถ่ายทอดชุดการแสดงประมาณ 2-3 ชุด อาจารย์ประจำระดับชั้นทำการสังเกตการณ์ตลอดการอบรม เพื่อกำหนดให้ผู้เข้าอบรมทำการแสดงในวันเสนอผลงานของโครงการฯ ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของการอบรมในแต่ละรุ่น ผู้เข้าอบรมบางท่านอาจได้รับเลือกให้แสดงมากกว่า 1 ชุดการแสดง ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของอาจารย์ประจำระดับชั้น พิจารณาจากความสามารถ พัฒนาการ และศักยภาพของผู้เข้าอบรม โดยผ่านความยินยอมของผู้เข้าอบรมหรือผู้ปกครอง ผู้เข้าอบรมบางท่านอาจไม่ร่วมทำการแสดงจะด้วยเหตุผลอะไรก็ตาม แต่ยังสามารถได้รับวุฒิบัตรจากโครงการฯ หากสะสมชั่วโมงครบตามข้อกำหนดของโครงการฯ ถือเป็นการเสร็จสิ้นการอบรม และบรรลุตามวัตถุประสงค์ของการจัดโครงการ 1 รุ่น การเสนอผลงานของโครงการนาฏศิลป์

เพื่อชุมชนแต่ละครั้ง มีการประชุมเพื่อวางแผนการจัดการแสดง กำหนดวันแสดง ชุดการแสดง ผู้แสดง วัน-เวลาฝึกซ้อม และ ผู้รับผิดชอบฝ่ายต่าง ๆ ของงาน กำหนดให้นักศึกษาในสาขาวิชาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) เป็นคณะผู้จัดงานและ ดำเนินงานของการจัดการแสดงทั้งหมด โดยมีคณะผู้จัดโครงการเป็นผู้ควบคุม

โครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชนที่จัดขึ้นนี้ มีลักษณะเป็นโครงการที่มีการจัดต่อเนื่อง เมื่อจัดโครงการครบตาม กระบวนการจนเสร็จสิ้นแล้วก็จะเริ่มเปิดอบรมในรุ่นถัดไปแบบต่อเนื่อง ด้วยวิธีการเดิม แต่จะเปลี่ยนแบบฝึกทักษะปฏิบัติเป็น ชุดการแสดงอื่นไปเรื่อย ๆ ไม่ซ้ำกับแบบฝึกของคราวที่แล้ว ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีผู้เข้าอบรมจำนวนไม่น้อยที่ยังเข้าร่วมอบรม ต่อเนื่องกับโครงการฯ ผู้ที่เข้าร่วมอบรมหลายรุ่นติดต่อกันจนมีพัฒนาการทักษะดีขึ้นแล้ว คณะผู้จัดโครงการฯ จะร่วมกัน พิจารณาให้เลื่อนระดับขั้นสูงขึ้น เพื่อได้รับการฝึกทักษะปฏิบัติชุดการแสดงที่มีความยากขึ้น

จากที่กล่าวมานั้น แสดงให้เห็นว่าทางโครงการฯ มีการประเมินผลทั้งระยะสั้น และ ระยะยาว คือ ผู้อบรม สะสมเวลาครบ ฝึกปฏิบัติชุดการแสดงที่ตามแผนของแต่ละระดับขั้นได้ จึงได้ผลประเมินเป็นผ่านการอบรมและได้รับวุฒิปัต รจากโครงการฯ เป็นหลักฐานยืนยันของการอบรมต่อ 1 รุ่น ถือเป็นการประเมินผลผู้เข้าอบรมแบบระยะสั้น การที่ผู้เข้าอบรม เลื่อนระดับขั้นที่สูงขึ้นในครั้งถัดไปก็เข้าอบรม เป็นการแสดงให้เห็นถึงผลสัมฤทธิ์ของผู้อบรมได้อย่างชัดเจนว่ามีพัฒนาการที่ดี ขึ้นจากเดิม ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงระบบ กระบวนการ และวิธีการจัดการที่ดีของโครงการฯ อีกด้วย

สรุปและอภิปรายผล

โครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน จัดขึ้นเพื่อให้การอบรมแก่บุคคลที่มีความสนใจในนาฏศิลป์ไทย โดยไม่จำกัดอายุ เพศ พื้น ฐานความรู้ ความสามารถ และความต้องการของผู้เข้าอบรมที่แตกต่างกัน ซึ่งทั้งหมดเป็นตัวแปรสำคัญที่จะทำให้การรับรู้ และ การทำความเข้าใจเนื้อหาการสอนแตกต่างกันออกไปด้วย ทว่าโครงการฯ ให้ความสำคัญต่อการเรียนการสอนที่ดี จึงทำให้บรรลุตาม วัตถุประสงค์ได้ด้วยดี หากแบ่งผู้เข้าอบรมเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ อาจจะแบ่งได้เป็นกลุ่มเด็กและกลุ่มผู้ใหญ่ วิธีการจัดการเรียนสอน ของผู้เข้าอบรมกลุ่มเด็ก คือ ปฏิบัติทำรำนำผู้เรียน ใช้แบบฝึกที่มีรายละเอียดน้อย ไม่ซับซ้อน เพื่อให้ง่ายต่อการจดจำ และไม่ สร้างความเบื่อหน่าย หมั่นสังเกตผู้เข้าอบรม สลับกิจกรรมการเรียนการสอน หรือสอดแทรกเกมการระเล่นระหว่างกิจกรรมการ สอน เพื่อคลายความตึงเครียดให้กับผู้เข้าอบรม จึงทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในเนื้อหาการสอนจนสามารถฝึกปฏิบัติตามได้ และยังมีพัฒนาการที่ดีขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับ ชันธร หิรัญเชาว์ (2562) เริ่มจากการสาธิตแล้วให้นักเรียนฝึกปฏิบัติทักษะย่อย ให้ได้ จากนั้นนำมาผสมผสานกันเพื่อให้เกิดความถูกต้อง ทำให้นักเรียนมีความเข้าใจทักษะนาฏศิลป์ไทยและเนื้อหาที่เรียนได้ เป็นอย่างดีจึงส่งผลจึงส่งผลให้นักเรียนมีพัฒนาการที่สูงขึ้น ส่วนวิธีการจัดการเรียนการสอนของกลุ่มผู้ใหญ่ คือ ต้องมีความ ละเอียด อธิบายให้เห็นถึงสิ่งที่ไม่ถูกต้อง แก้ไขให้ผู้เข้าอบรมปฏิบัติอย่างถูกต้องได้ หากคิอยู่แล้วต้องเพิ่มเติมให้ดียิ่งขึ้นอีกได้ ด้วยและเน้นย้ำเพื่อให้เกิดความชำนาญมากขึ้น มีการถาม-ตอบระหว่างผู้เข้าอบรมกับอาจารย์ผู้สอน ในข้อเท็จจริงหรือ เกร็ดความรู้ต่างๆที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของเรื่องเรียน สอดคล้องกับ สุขชินชา รักยินดีและณัฐรติ ผลผลาหาร (2557) กล่าวว่า ทักษะปฏิบัติเป็นการพัฒนาความสามารถของนักเรียนให้เกิดความชำนาญในการปฏิบัติกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ซึ่งจะต้องฝึก บ่อยๆ ทำหลายๆ มีการทำซ้ำๆ อยู่เป็นประจำและทำอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ สอดคล้องกับ อภิชาติ อนุกุลเวช (2551) กล่าวว่า ทักษะปฏิบัติคือ ความสามารถ ความชำนาญของกล้ามเนื้อที่กระทำออกมาอย่างถูกต้องคล่องแคล่วรวดเร็ว และต้องอาศัยการ ฝึกหัดอย่างเหมาะสม จึงจะส่งผลให้นักเรียนเกิดความชำนาญในการปฏิบัติ และมีความสอดคล้องการกับวิธีการจัดการเรียน การสอนแบบ “เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ” ซึ่งตรงกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หมวด 4 แนวการจัด การศึกษา มาตรา 22 “การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่า ผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ” (น.13)

โครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชนมีวิธีการจัดการเรียนการสอนที่เป็นระบบ ผ่านการวางแผน กระบวนการทำงาน การกำหนด เนื้อหา ตลอดจนการออกแบบกิจกรรมการเรียนการสอน ตามหลักการและวัตถุประสงค์ของโครงการฯ โดยคำนึงจากข้อจำกัด

และความต้องการของผู้เข้าอบรมเป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังมีการบูรณาการโครงการฯ กับการเรียนการสอนของหลักสูตรศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย) ซึ่งเป็นการเผยแพร่องค์ความรู้ การเสริมสร้างประสบการณ์วิชาชีพแก่นักศึกษา รวมทั้งเป็นการบริการวิชาการแก่สังคมโครงการหนึ่งที่สามารถทำประโยชน์ในด้านการสืบสานศิลปะวัฒนธรรมได้อีกด้วย

นาฏศิลป์ไทยเป็นศาสตร์ของการแสดงแขนงหนึ่งที่ไม่ได้มีการเรียนรู้เพียงในตำราอย่างเดียว ทักษะปฏิบัติก็เป็นสิ่งสำคัญมากของ “คนวงการนาฏศิลป์ไทย” เป็นทักษะที่ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้โดยตรงจากครูผู้สอน ผ่านกระบวนการฝึกฝน แก่ไขข้อบกพร่อง จนมีพัฒนาการที่ดี กระทั่งมีการแสดงออกอย่างสวยงามตามจารีตที่เป็นแบบแผนสืบทอดกันมา การส่งต่อองค์ความรู้อันเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมของชาติจะสำเร็จได้ดี ไม่ใช่เพียงความเก่งของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด แต่ต้องเกิดจากความสนใจของผู้เรียนและความใส่ใจของผู้สอน เพื่อให้เกิดความรู้เข้าใจจนเป็นความชำนาญทางทักษะอันเป็นพื้นฐานในการพัฒนาและสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะสืบทอดต่อไปในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิธีการจัดการเรียนการสอนของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชนแล้ว พบว่า สามารถนำวิธีการของโครงการฯ ไปปรับใช้กับการเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยในองค์กรอื่นๆได้ ทั้งยังเป็นฐานข้อมูลเพื่อสร้างนวัตกรรมการสอนนาฏศิลป์ที่ดีได้อีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

- กรมวิชาการ. (2545). การวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ชนันธร หิรัญเชาว์. (2562). การพัฒนาทักษะนาฏศิลป์ไทยและความคิดสร้างสรรค์ตามแนวคิดของเดวีส์ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนต้น. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต หลักสูตรและการสอน, วิทยาลัยครุศาสตร์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- ทิตินา แคมมณี. 2545. รูปแบบการจัดการสอน : ทางเลือกที่หลากหลาย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประเมษฐ์ บุญยชัย. (2544). เอกสารประกอบการสอนวิชาจารีตนาฏศิลป์ไทย. ม.ป.ท.
- พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. (2542, 14 สิงหาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 116 (ตอนที่ 74 ก), หน้า 1-19.
- มณิศา วศินารมณ. (2561). โครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน ประจำปี 2561. แบบขออนุมัติโครงการ, คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
- เรณู โกสินานนท์. (2548). นาฏยศัพท์ ภาษาทำนาฏศิลป์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- วุฒิชัย คำทวี. (2559). พัฒนาการเครื่องแต่งกายยืนเครื่องละครสวนสุนันทา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ศิลปะการแสดง, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ศากุล เมืองสาคร. (2556). นาฏยลักษณะการแสดงระบำของนาฏศิลป์สวนสุนันทา ตั้งแต่ปีพ.ศ.2541-พ.ศ.2553. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ศิลปะการแสดง, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- สุชันษา รักยินดี และ ณัฐรดี ผลผลาหาร. (2557). ความพึงพอใจของผู้เรียนที่มีต่อการจัดการเรียนการสอนวิชาดนตรี (ศูนย์ดนตรี). วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อภิชาติ อนุกุลเวช. (2551). การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนฝึกปฏิบัติทางเทคนิคบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต สำหรับนักเรียนอาชีวศึกษา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ผู้ให้ข้อมูล

ชนิษฐา ฉายสำรวย. อาจารย์ผู้สอนของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน. สัมภาษณ์. 13 มีนาคม 2564.

ชญานี พึ่งแย้ม. ผู้เข้าอบรมของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน. สัมภาษณ์. 15 มีนาคม 2564.

ชวนพิศ ภัตติชาติ. ผู้เข้าอบรมของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน. สัมภาษณ์. 15 มีนาคม 2564.
ชไมพร โกมารกุล. ผู้เข้าอบรมของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน. สัมภาษณ์. 17 มีนาคม 2564.
ธัญภักดิ์ ดีสวน. ผู้เข้าอบรมของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน. สัมภาษณ์. 17 มีนาคม 2564.
ธารีพร สังขมรรทร. อาจารย์ผู้สอนของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน. สัมภาษณ์. 13 มีนาคม 2564.
นงเยาว์ อารุงพงษ์วัฒนา. อาจารย์ผู้สอนของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน. 13 มีนาคม สัมภาษณ์. 2564.
ศิริกุล วรบุตร. อาจารย์ผู้สอนของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน. 13 มีนาคม สัมภาษณ์. 2564.
ไตรตรีย์ ทัพพะสุด. ผู้เข้าอบรมของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน. 15 มีนาคม สัมภาษณ์. 2564.
สมศักดิ์ บัวรอด. อาจารย์ผู้สอนของโครงการนาฏศิลป์เพื่อชุมชน. 13 มีนาคม สัมภาษณ์. 2564.